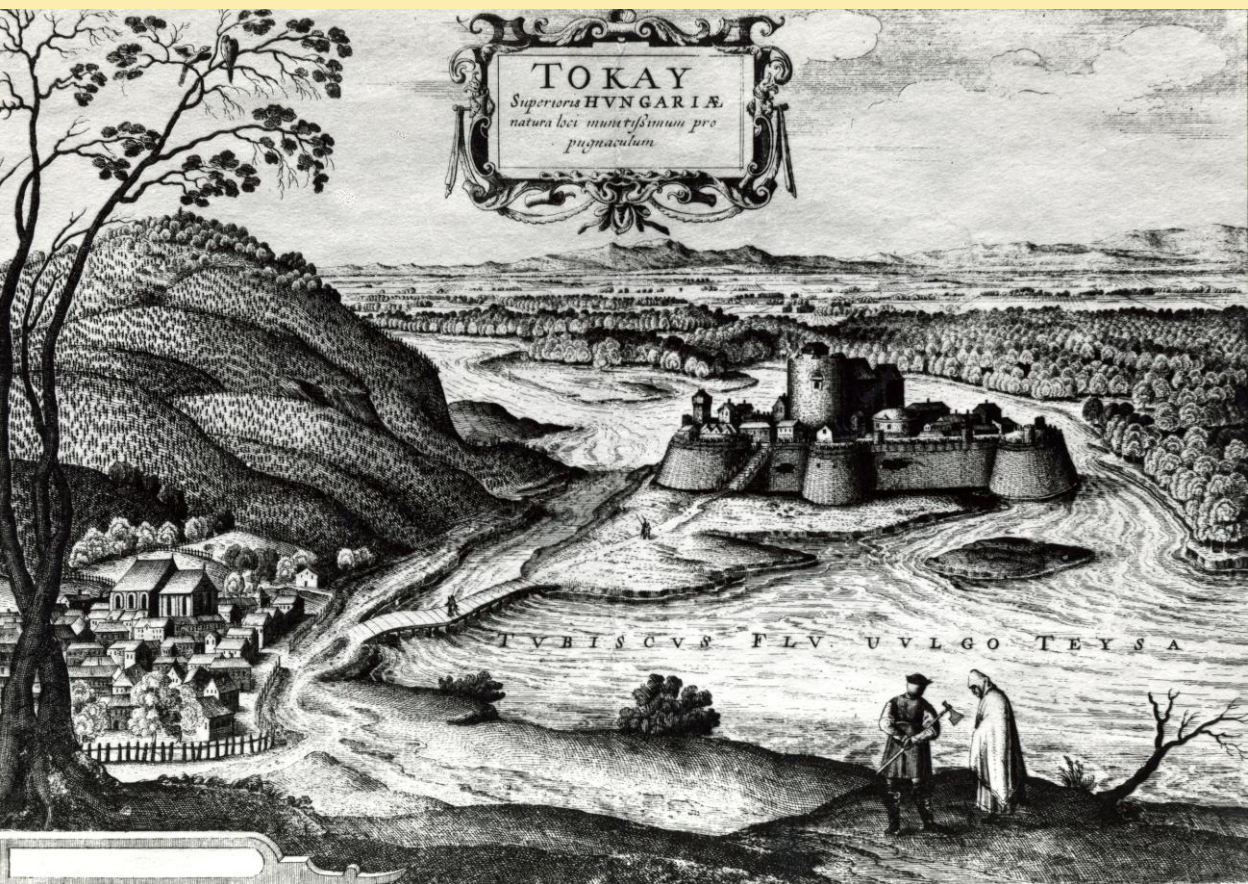

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

4. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM
2016

ZEMPLÉN MEGYE IPARA A 19. SZÁZADBAN¹

SZULOVSKY JÁNOS

Industrial development in Zemplén County during the 19th century

Wine-trade resulted in a relative welfare in Zemplén County producing a great demand on artifacts. It is therefore not surprising that we have knowledge on 45 artisan guilds in 11 oppids already from the 16-17th century. By the end of the 18th century this number grew further to 55. A conscription in 1829 found 2737 masters, 659 assistants and 491 apprentices INAS in 19 settlements practising 34 occupations. The low number of assistants means that the workshops dominantly employed 1 person. Such as in the 16-18 centuries, textile and clothing industries were still dominating in 1829. During the centuries industries based on wood, metals and construction materials became more significant. Although the industrial population of towns in N-Zemplén also increased, S-Zemplén managed to keep its dominant role: 66% of conscripted craftsmen lived in this part of the county.

From the 2nd half of the 19th century the regular censuses provided more detailed and reliable data on industrial development, making comparisons possible at different levels. Thus the number of craftsmen on 1000 inhabitants can be calculated even at settlement level indicating, that the density of craftsmen was under the national average in Zemplén County. Despite this, industrialization (small-scale enterprise) was not negligible here: in 1892 more than 4733 industrial entrepreneurs were conscripted practising 104 occupations. By then only 33% of the craftsmen was involved in clothing. That time 24 industrial occupations existed with more than 30 entrepreneurs, and these aggregated almost 90% of the persons employed in industry. While 45% of the craftsmen/artisans concentrated in 11 localities (constituting only 2.5 of the settlements of the county), there were not any artisans in 9.3% of the settlements, and almost half of settlement had not more than 3 artisans.

Statistical data proved if there was any change in the spatial patterns of the industry within the county, the southern districts (Tokaj) managed to preserve their advantage over the northern regions (Szinna-Snina, Mezőlaborc-Medzilaborc). Although here the increase in numbers of population employed in industry exceeded that of the increase in total population number, this could not overcome the initial lag behind the leading regions.

Sokatmondó, hogy míg Vas megye történelmi címerében a csőrében patkót tartó strucc – a magyarországi kovácsok céhjelvényei között igen gyakori szimbólum (NAGYBÁKAY P. 1995: 37) – a vasművesség (egykori) jelentőségét mutatja, Máramarosnak Mária Teréziától 1748-ban kapott címere pedig (egy bánya bejáratában álló, két sóvágó csákányos bányász) a hajdan nagy jelentőségű sóbányászatra utal, addig Zemplén heraldikai megjelenítésében két szőlőlevél között kiemelkedő szőlőfürt jelzi azt, hogy eredendően mely terménye tette messze földön nevezetessé

---

¹ A tanulmány az MTA BTK Történettudományi Intézetében az OTKA K111766 sz. kutatás keretében készült. Itt köszönöm meg dr. Demeter Gábor segítségét a térképek elkészítésében.

ezt a – Ballagi Géza (1893: 115) hasonlatával élve – sarok nélküli hatalmas lovaglócsizma formájú vármegyét.

Zemplén gazdaságában a bortermelésnek évszázadok óta jelentős szerepe volt. Nemcsak Tokaj-Hegyalján (BALASSA I. 1991) –, hanem Hernádnémetitől föl egészen Barkóig, ahol a „szőlő részint legfőbb, részint tekintélyes jövedelem- és keresetforrását képezte” a vármegye népének (BALLAGI G. 1893: 139). Tokaj-Hegyalja különleges minőségű, nemes nedűje keresett cikknek bizonyult. Így e térség a 16. századtól kezdve egyre inkább az ország egyik meghatározó borvidékévé és Felső-Magyarország fontos gazdasági centrumává vált (GYULAI É. 2006: 10). A borkereskedelem viszonylagos pénzbőséget biztosított. Ráadásul Dél-Zemplénnek jellegzetes *kontaktzóna* szerepe volt. A megye déli kapuja, a tokaji rév biztosított átkelési lehetőséget az érintkező tájak: Nyírség és Hegyalja, illetve tágabban az Alföld és a Felföld, valamint Erdély távolsági áruszállítása és személyforgalma számára. Ennél fogva – ahogy Frisnyák Sándor rámutatott – a 12 hegyaljai mezővárosi voltaképpen egyetlen piacközpontként működött (FRISNYÁK S. 2009: 185-186). Román János kutatásai szerint 1550 és 1710 között Zemplén akkori 17 mezővárosa közül 8 olyan jelentős kézműves népességgel rendelkezett, amelynek arányai elértek, sőt, meg is haladták a szabad királyi városok átlagát (Román 1966: 591). A régió egyik legfontosabb kereskedelmi centrumában, Tokajban már a 16. század folyamán több céh is alakult, a környező bortermelő mezővárosok kézművesei a 17. század első évtizedeiben jutottak el erre a szintre (VERES L. 1999: 586-587, GYULAI É. 2006: 10-11). Tokaj-Hegyalja 17-18. században Magyarország egyik leggazdagabb és leginkább urbanizált vidékének számított (FRISNYÁK S. 1996: 51, VIGA Gy. 2016: 181). Ám nemcsak Dél-Zemplén, hanem a megye középső, illetve északi részén is fontos gócpontjai alakultak ki az tájak közötti árucserének. A varannói szabók 1569-ben, a vargák 1570-ben kapták meg privilégiumleveleiket, s 1575-ből kelteződik a sztropkói vegyes céh alapítólevele. A gálszécsi vargák testülete 1633-ban, a homonnai mészáros céh pedig 1630-ban alakult meg. Az ezt követő alig fél évszázad alatt Homonnán öt újabb céh jött létre (VERES L. 1999: 586-587). Nem véletlen tehát, hogy a vásárait felkereső falvak száma alapján a 18. század utolsó harmadában Homonna és Sztrópkó még Sátoraljaújhelyet, a megye székhelyét is megelőzte (VIGA Gy. 2016: 180).

A 16-17. században 11 oppidumban összesen 45 céhről van tudomásunk, a 18. század végén már 13 településen 55 szervezet működött. Míg Észak-Zemplén mezővárosaiban (Varannó, Homonna, Gálszécs, Sztrópkó, Terebes) zömmel a ruházati ipar (varga, szabó, szücs, csapó, takács, tímár, csizmadia) mesterei alkottak az testületeket, s a többi ipart csupán a mészárosok, fazekasok és a kerékgyártók képviselték, addig Tokaj-Hegyalján már erőteljesebben jelen voltak más jellegű mesterségek művelői is: így az Észak-Zemplén kapcsán már említettek mellett az üveges, asztalos, lakatos, órás, borbély, kocsigyártó is üzte ezen a tájon az iparát. Ez végső soron minden bizonnyal az itteni borkereskedelem hozadékának tekinthető, ez ugyanis az átlagosnál lényegesen jobb jövedelmi viszonyokat biztosított (VERES L. 1999: 587-588).

Az 1715-ös összeírás tanúsága szerint Zemplén megyében az iparosok és a kereskedők a háztartásoknak csupán 1,8%-át tették ki. Két emberöltő múltán, 1785-87-re ez az arány 3%-ra emelkedett (BODÓ S. 1975: 537).

Ahhoz, hogy a megye iparáról kellően pontos képet lehessen alkotni, ahhoz lehetőleg a térség valamennyi településére vonatkozóan szükséges megbízható adat – minél több időmetszetben. Bár Zemplén ipartörténetének meglehetősen gazdag az irodalma, azonban a publikációk zöme vagy egy-egy település iparának a múltjára, vagy egy-egy mesterségre vagy mesterségcsoportra fókuszál (ld. JANÓ Á. 1987). Így nincs könnyű helyzetben az, aki Zemplén megye 19. századi iparának a felvázolására vállalkozik. Témánkhoz reprezentatív jellegű, ám korántsem teljeskörű forrást jelent a prestatisztikus korból az 1828. évi általános országos összeírás, az ún. „Conscriptio Regnicolaris”. Ennek Zemplén megyére vonatkozó adatait Veres László tekintette át. Mint írja, a megye kézművesiparáról 1829-re készült a részletes jelentés. Ehhez 19 településen vették számba az iparúzókat. Nemcsak a céhbeliekre terjedt ki a figyelmük: a landmajsztereken túlmenően kimutatást készítettek a zsidó iparosokról és a kontárokról is. A felmérés szerint 34 iparágban összesen 3887 iparos tevékenykedett a megyében (*1. táblázat*). A szakmák között több olyan található, amelyik 1829-ig nem szerveződött céhbe. Úgy a mesterségek számát, mint az iparúzők mennyiségét tekintve – ahogy már a 16-18. században –, még ekkor is a ruházati iparok voltak a dominánsak. Mellettük viszont egyre jelentősebbé vált a fém- és a fafeldolgozó, valamint az építőipar. Noha az észak-zempléni városok ipari népessége is számottevően megnőtt, Dél-Zemplénnek volt továbbra is a meghatározó súlya: e térségben élt az összeírt iparosok kétharmada. Egyértelműen Sátoraljaújhely vált ekkorra Zemplén legnagyobb iparos-központjává. Iparúzóinak száma csaknem annyi volt, mint Sárospataknak, Tállyának és Tokajnak együttvéve. Száznál több céhes iparossal nyolc település rendelkezett Sátoraljaújhely (643 fő), Homonna (389), Tállya (307), Tokaj (229), Sárospatak (177), Nagymihály (148), Varannó (147) és Sztropkó (137) (VERES L. 1999: 588-593.).

A 2737 mesterre jutó 659 segéd és 491 inas azt mutatja, hogy az ipari vállalkozások alapvetően egyemberes műhelyek voltak. Az a körülmény, hogy mekkora a segédszemélyzet száma és aránya, jelzi azt, mennyire van igény egy foglalkozásra az adott térségben. A statisztikusok szerint „ha valamely iparágban sok a segéd, az azt jelenti, hogy az az iparág a közelebbi múltban nagy vonzóerővel bírt, ha pedig a tanonc sok, akkor feltehető, hogy az jelenleg örvendő jó hírnévnek és gyakorol az iparos pályaválasztó ifjúságra nagy vonzóerőt” (Magyar Statisztikai Közlemények II. Budapest, 1892: 118.). Ez a megállapítás azonban igazán csak nagyobb esetszám, elterjedtebb, tehát népesebb mesterségek esetén, vagy pedig akkor érvényes, ha nagyobb területekre: megyére, országrészre vagy országokra vonatkozik, ugyanis kisebb egységek esetén, ahol egy szakma csak sporadikusan fordul elő, könnyen torzításokhoz vezethet. Jelen esetben a megyei szint alkalmas lenne az inas/segéd arány alapján következtetések levonására, ha ismernénk azt is, hogy a megye településeinek hány százalékán fordul elő egy foglalkozás. Mivel a hivatkozott mű ezt az adatot nem

közli, az 1. sz. táblázatban csak tájékoztató jelleggel szerepel az inas-segéd hányados. (Egy adott mesterség iránti érdeklődés indexét úgy kapjuk meg, ha a tanoncok és a segítők hányadosát megszorozzuk a foglalkozásnak a megye településein való százalékos előfordulásával. Ez az index egyszerre jelzi a szóban forgó szakma térnyerésének (vagy vesztésének) tendenciáját, valamint a hozzá kapcsolódó konkrét igény társadalmi potenciálját (SZULOVSKY J. 2000: 586-587).)

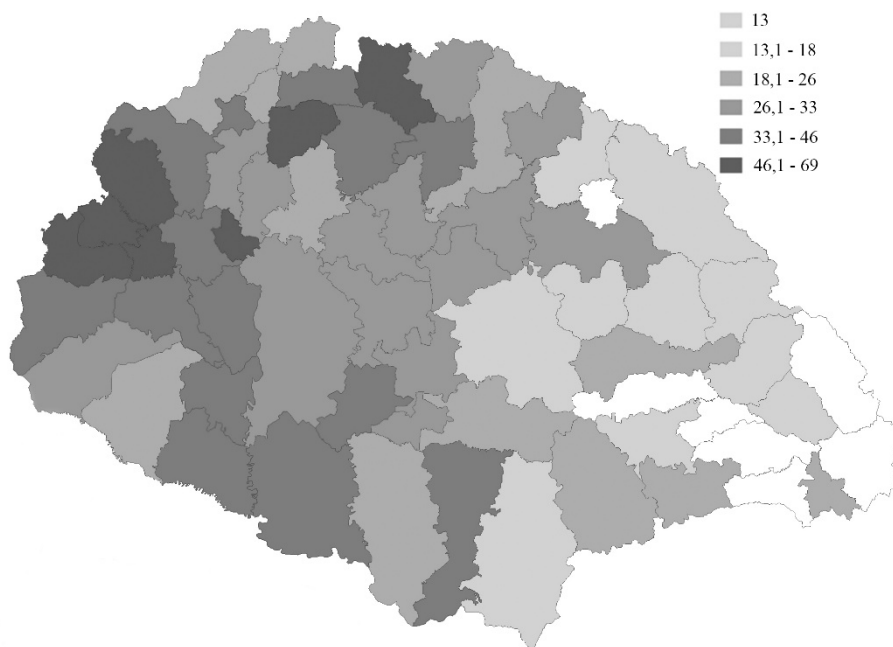
1. táblázat Iparosok Zemplén megyében 1829-ben (VERES L. 1999: 589. alapján)

Mesterség	Mester	Segéd	Inas	Összesen	Inas/segéd arány
Magyar csizmadia	876	117	137	1130	1,2
Szabó	328	63	55	446	0,9
Bodnár	230	70	62	362	0,9
Tímár	174	45	28	247	0,6
Kovács	166	35	35	236	1,0
Német csizmadia	101	44	38	193	0,9
Szűcs	130	30	18	178	0,6
Ács	108	16	29	163	1,8
Kőműves	41	96	6	143	0,1
Takács	86	3	6	95	2,0
Kerégyártó	71	11	10	92	0,9
Mészáros, hentes	52	27	4	83	0,1
Lakatos	53	17	7	77	0,4
Gubás	36	10	12	58	1,2
Gombkötő	29	16	5	50	0,3
Köteles	33	10	6	49	0,6
Kalapos	33	6	6	45	1,0
Szíjgyártó	30	6	5	41	0,8
Festő	29	4	2	35	0,5
Úveges	18	7	5	30	0,7
Fésűs-csutorás	20	2	7	29	3,5
Nyereggyártó	15	1	1	17	1,0
Zsemlyesütő	8	3	4	15	1,3
Szappanos	13	–	–	13	
Rostás-szítás	10	–	–	10	
Kőmetező, faragó	7	2	1	10	0,5
Órás	9	–	–	9	
Vörösrézöntő	5	2	1	8	0,5
Téglavető	4	2	2	8	1,0
Mézeskalácsos	5	2	–	7	
Bádogos	5	1	–	6	
Esztergályos-csutorás	4	–	–	4	
Ötvös	3	1	–	4	
Sárgarézöntő	3	–	–	3	
Mindösszesen:	2737	659	491	3887	

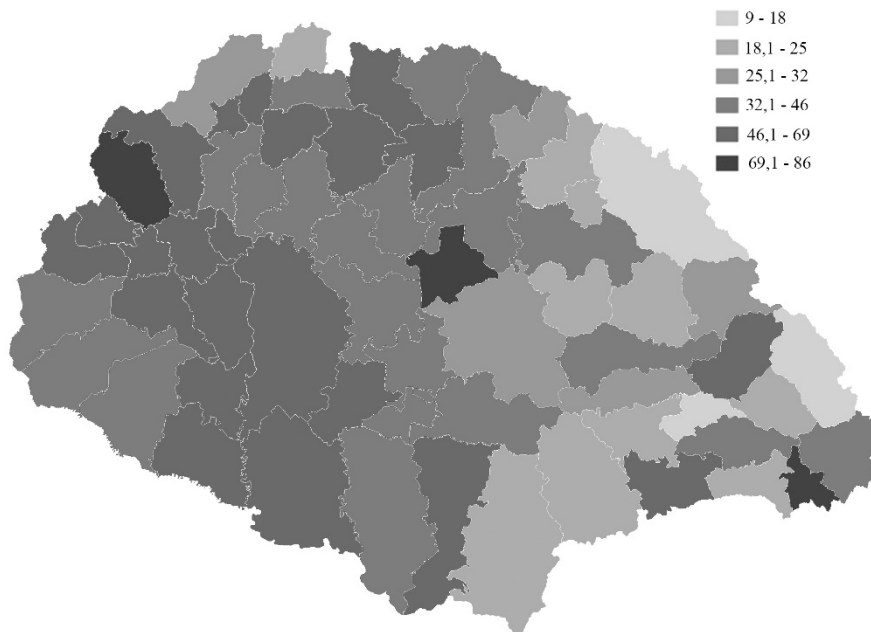
Nyilvánvaló, a 19 Zemplén megyei településre vonatkozó összeírásban nincs benne a megye összes iparos, 3887 főnél minden bizonnyal többen foglalkoztak különféle mesterségekkel. Erre már az is figyelmeztet, hogy miközben a megyében nagy múltú fazekas-központokról tudunk (ld. pl. ROMÁN J. 1951), addig az agyagművesek teljesen hiányoznak e jegyzékről. Ismeretes az is, hogy voltaképpen a jobbagyfelszabadításig Hegyalján a hordók és a bor tárolására szolgáló edények készítése robotmunkában történt (VERES L. 1997: 53). Ugyan a kimutatásban 260 bodnár mester, 70 segéd és 62 inas is szerepel, feltehetően rajtuk kívül is még jó néhányan végeztek 1829-ben kádár-munkát. Az összeírás által nem említett iparosok nagyságrendjének a megbecsüléséhez támpontul szolgálhat Fényes Elek 17 esztendővel később publikált adata: ő 1846-ban 6827 Zemplén megyei kézművest említ (FÉNYES E. 1947: 48). Ugyan 405-tel kevesebb, ám hasonló nagyságrendű az 1857-ben készített népességösszeírás közlése: 4649 „gyáros és mesterember” mellett 1773 segéderőt tüntet fel (Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Nach der Zählung vom 31. October 1857. Wien, 1859: 325).

A 19. század második felétől a rendszeres népszámlálások egyre biztosabb és egyre több olyan adatot szolgáltatnak, amelyek lehetővé teszik – előbb csupán a törvényhatóságok, fontosabb városok, később pedig akár a települések szintjén is – az összehasonlítást. Esetünkben sokat elárul az iparosodottság szintjéről az, hogy egy adott helyen mennyi iparúzó jut egységnyi népességre. A belkereskedelmünk múltjának feldolgozása során Csató Tamás nemcsak kereskedelemre, hanem az iparra is kiszámolta többek között 1857-re, 1869-re, 1890-re, 1900-ra és 1910-re is, hogy Magyarország megyéiben hány kereskedelemmel, ill. iparral foglalkozó ember jut ezer lakosra (CSATÓ T. é.n.: 165-174.). A számításait anynyiban módosítottam, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye adataiból levontam Budapest adatait – máskülönben a főváros sajátos adottságai megítélésem szerint torzítóan hatnának. Kiszámoltam továbbá az általa mellőzött az 1880-as évmetszetben is ezt a mutatót (*1-2. sz. függelék, 1-6. térképek*).

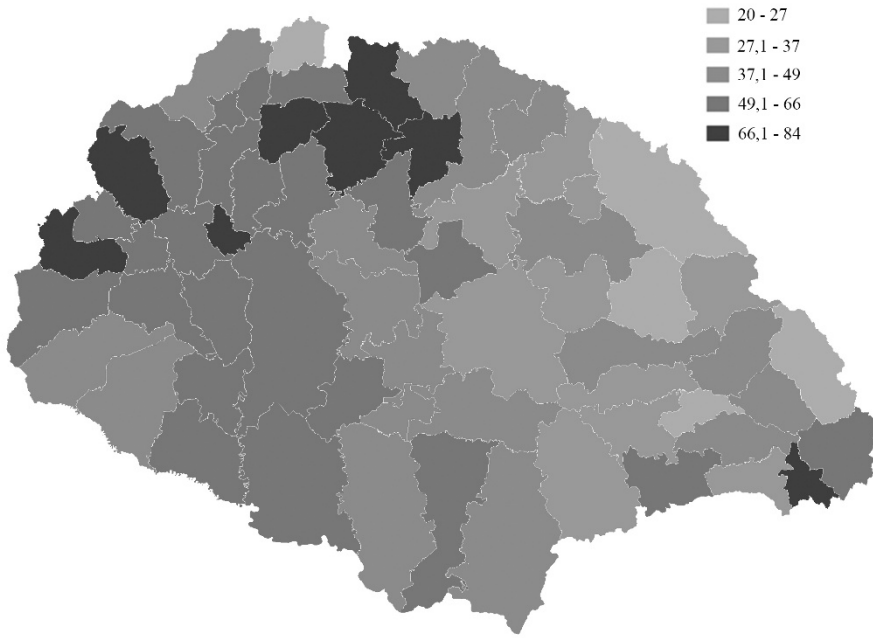
Az adatsorok azt mutatják, hogy Zemplén megye lényegében mindvégig a megyeállomány középső harmadában, annak is inkább többnyire az alsó régióiban helyezkedett el, az ezer lakosra jutó iparosok számát tekintve az egész időszakban alatta maradt a 63 megye átlagának. A vele határos megyék közül ehhez hasonló tendencia jellemezte Szabolcsot, Sáróst és Ungot is. E mutatót tekintve viszont mindvégig az országos átlag felett teljesített Abaúj-Torna megye. Borsod pedig annak a példája, hogy miként iparosodik egy térség: 1857-ben és 1869-ben még az átlagnál kevesebb iparos jutott a lakosságára, azonban 1880-tól már mind nagyobb mértékben az átlag fölé emelkedett e tekintetben. 1880-ban a rangsorban a 28., 1890-ben a 22., s 1900-ban 11., 1910-ben pedig a 13. helyen áll Magyarország megyéi közül (*2. táblázat, 1. ábra*).

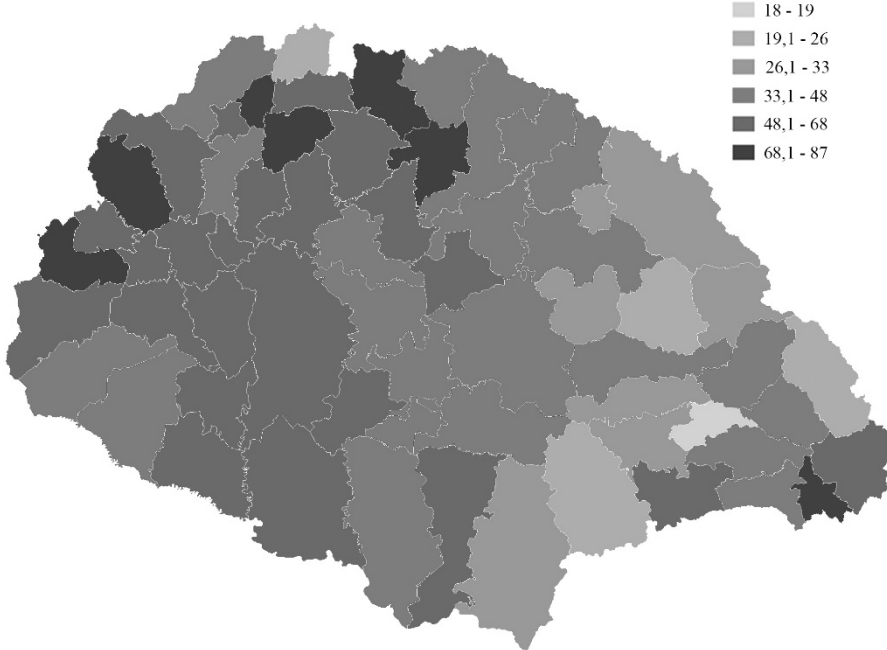
1. térkép 1000 lakosra jutó iparúzők száma Magyarország megyéiben 1857-ben

2. térkép 1000 lakosra jutó iparúzők száma Magyarország megyéiben 1869-ben

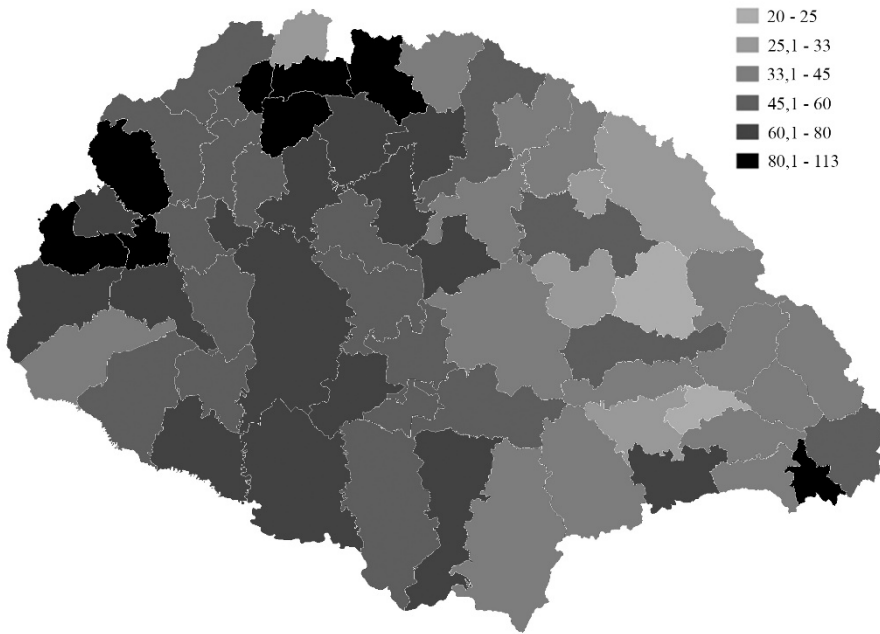

3. térkép 1000 lakosra jutó iparűzők száma Magyarország megyéiben 1880-ban

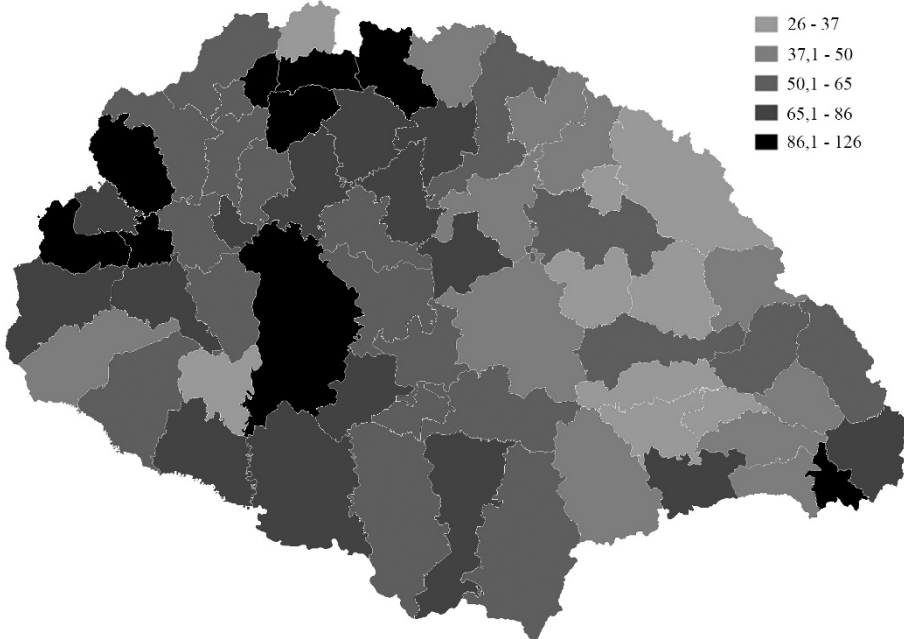

4. térkép 1000 lakosra jutó iparűzők száma Magyarország megyéiben 1890-ben

5. térkép 1000 lakosra jutó iparűzők száma Magyarország megyéiben 1900-ban

6. térkép 1000 lakosra jutó iparűzők száma Magyarország megyéiben 1910-ben

2. táblázat 1000 lakosra jutó iparosok száma a rangsor élén és a végén álló megyékben, valamint Zemplén megyében és a közvetlen szomszédságában (1857-1910)

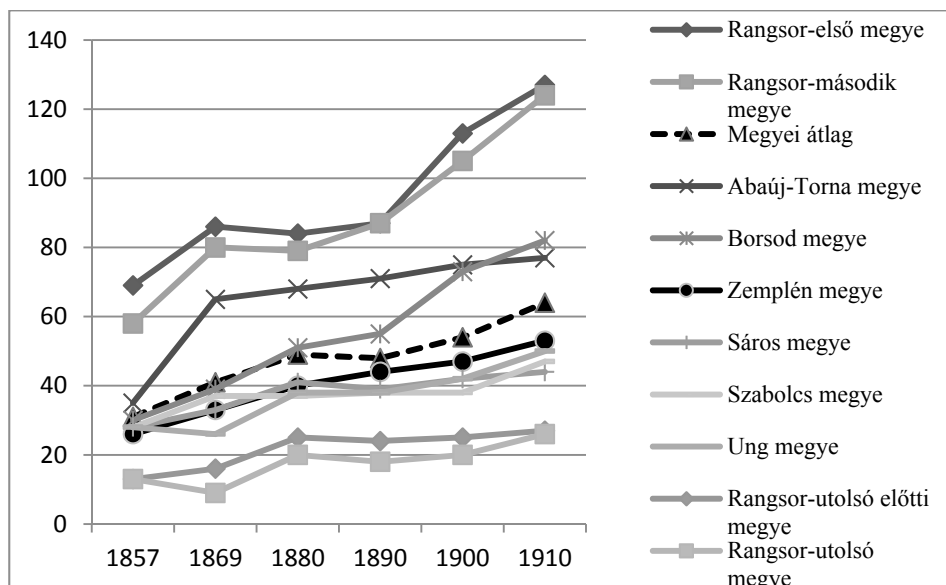
Év	1857	1869	1880	1890	1900	1910
Rangsor-első megye ^{a)}	69	86	84	87	113	127
Rangsor-második megye ^{b)}	58	80	79	87	105	124
Megyei átlag	31	41	49	48	54	64
Abaúj-Torna megye	35	65	68	71	75	77
Borsod megye	30	39	51	55	73	82
Zemplén megye	26	33	40	44	47	53
Sáros megye	28	33	41	39	42	44
Szabolcs megye	28	37	37	38	38	47
Ung megye	28	26	38	38	42	50
Rangsor-utolsó előtti megye ^{c)}	13	16	25	24	25	27
Rangsor-utolsó megye ^{d)}	13	9	20	18	20	26

a) 1857: Zólyom, 1869-1880: Brassó, 1890: Zólyom, 1900: Túróc, 1910: Brassó.

b) 1857: Szepes, 1869: Hajdú, 1880: Szepes, 1890: Brassó, 1900: Zólyom, 1910: Liptó.

c) 1857: Udvarhely, 1869: Csík, 1880: Szolnok-Doboka, 1890: Árva, 1900: Szolnok-Doboka, 1910: Árva.

d) 1857: Maros-Torda, 1869-1910: Kis-Küküllő.

1. ábra 1000 lakosra jutó iparosok száma a rangsor élén és a végén álló megyékben, valamint Zemplén megyében és a közvetlen szomszédságában (1857-1910)

Ezzel együtt e bő félévszázad alatt jelentőset lépett előre az iparosodás terén Zemplén. Míg 1857-ben 1000 lakosra 26 iparos jutott, 1910-ben már több mint a duplája. Az egész időszakban folyamatosan emelkedett e mutatószáma azzal együtt

is, hogy 1879. évi augusztustól, a tömegesebb kivándorlás megindulásától 1891. év végéig 17.222-en költöztek el véglegesen a megyéből (BALLAGI G. 1893: 120).

Természetesen egy olyan nagy kiterjedésű és egymástól merőben eltérő természetföldrajzi tájakkal rendelkező megyében, mint amilyen Zemplén, nem volt egyforma a lakosság iparosokkal való ellátottsága. Jóllehet, a települések szintjén először csak az 1900. évi népszámlálás közölt – foglalkozási alcsoportokra bontott – foglalkozás-statisztikát, azonban már a mintegy tíz évvel korábbi állapotról is meglehetősen pontos képet tudunk alkotni. Ugyanis Baross Gábor utasítására – az üzleti kapcsolatok építésének elősegítése érdekében – az 1890. évi népszámlálás anyagát egyúttal felhasználták egy korabeli Arany Oldalak jellegű, teljes körű iparos és kereskedő címtár munkálataihoz. Az 1892-ben megjelent kiadvány név szerint – a törvényhatósági jogú városok esetében utca, házzszámmal kiegészítve – a mesterségek ábécé-rendjében tartalmazza települések szerinti bontásban az önálló iparosokat és kereskedőket – voltaképpen a korabeli gazdasági élet valamennyi szereplőjét (JEKELFALUSSY J. 1892.). Így ugyan csupán üzemsztisztikát ad a segéderő adatai nélkül, a későbbi népszámlálások foglalkozás-statisztikáival szemben előnye az, hogy ezt az elemi foglalkozások szintjén teszi.

1892-ben 104 féle iparban összesen 4733 vállalkozó tevékenykedett Zemplénben.² Figyelemre méltó, hogy ekkor ennek már csupán egyharmadát tették ki a ruházati ipar szakmái. Mindössze 24 olyan mesterség volt, amelynek 30-nál több művelője volt a megyében. E kéttucatnyi szakmában dolgozott az iparúzők 89%-a (3. táblázat). A legnépesebb foglalkozás 701 iparúzővel a kocsmárosoké volt, az összes önálló iparos 14,8%-át tették ki. A két lábbeli készítő mestersége volt a 2. és a 3. hely: 507 cipész (11,1%) és 430 csizmadia (9,1%) működött Zemplénben. A 406 kovács (8,6 %) is a gyakoribb mesterségek művelői közé tartozott, de ide sorolhatjuk még az asztalos (249 -5,3%) és a férfi szabó (248 – 5,2%) mestereket is.

E dolgozat terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy kitérjek az iparok és a különböző etnikumok, vallások kapcsolódási pontjaira. Egy olyan körülményre azonban feltétlenül szeretném felhívni a figyelmet, amely a közönséges foglalkozás-statisztikákat forgatók előtt értelemszerűen rejtve marad. A Jekelfalussy-féle címtár feldolgozása során feltűnt számomra, hogy kirívóan sok mészáros található Magyarország északkeleti részén. Amikor az e foglalkozást űzők neveit is megvizsgáltam, kiderült, hogy zömük sajátosan zsidó nevet visel. Mivel a szóban forgó területen ekkor jelentős számú izraelita népesség élt, méghozzá erős ortodox – köztük haszid – közösségek (BALLAGI G. 1893; 126-128, Csiki T. 1999, FRISNYÁK S. 2016), így valószínűsíthető, hogy a foglalkozási nomenklátúra az alapvetően rituális foglalkozást, a *sachtert*, a *metszőt* egyszerűen besorolta a mészárosok közé. E feltevést erősíti az is, hogy a 208

---

² Jóllehet, az 1890. évi népszámlálás a zsidókat is még a tulajdonképpeni ipar körébe sorolta, jómagam a későbbi – az 1900-as és az 1910-es – foglalkozás-csoportosítást követve a kereskedelemhez tartozónak könyveltem el e szakmát.

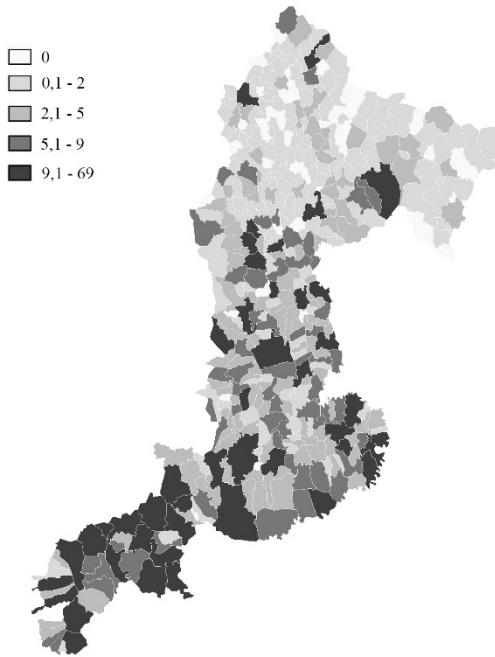
zempléni mészáros legalább kétharmadának a családi és/vagy utóneve beilleszkedik a kor zsidó névadási gyakorlatába.

3. táblázat A legelterjedtebb mesterségek Zemplén megyében 1892-ben

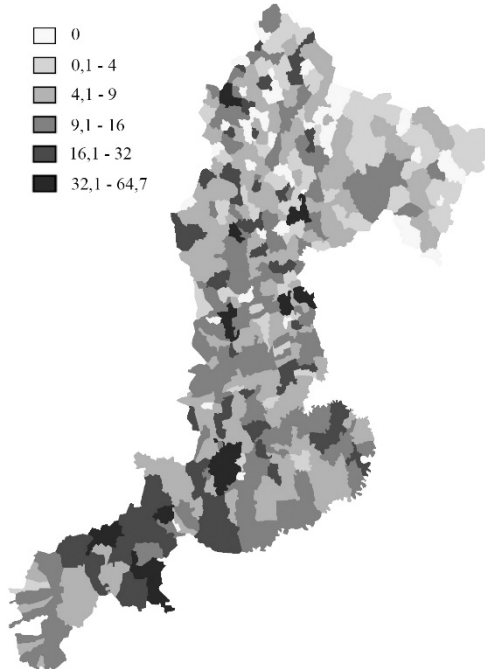
Rang-sor	Foglalkozás	Iparúzők száma	%
1.	Kocsmáros	701	14,8
2.	Cipész	527	11,1
3.	Csizmadia	430	9,1
4.	Kovács	406	8,6
5.	Asztalos	249	5,3
6.	Férfi szabó	248	5,2
7.	Kőműves	208	4,4
8.	Mészáros	208	4,4
9.	Ács	201	4,2
10.	Bognár	156	3,3
11.	Víz-, száraz- és szélmolnár	133	2,8
12.	Kádár	130	2,7
13.	Szücs	104	2,2
14.	Hentes	69	1,5
15.	Fazekas	64	1,4
16.	Vendéglős és szállodás	64	1,4
17.	Pék	55	1,2
18.	Tímár	43	0,9
19.	Szűjgyártó	41	0,9
20.	Kalapos	38	0,8
21.	Lakatos	38	0,8
22.	Bádogos	35	0,7
23.	Gőz- és műmalom	33	0,7
24.	Női szabó	33	0,7
	Összesen:	4214	89,0

A természetföldrajzi meghatározottságok miatt az iparosok térbeli megoszlása egyáltalán nem volt egyenletes. Világosan látszik ez mind a településeken előforduló iparok, mind pedig az 1000 lakosra jutó iparosok számát mutató térképeken.

A megye déli járásiban vagy egyáltalán nem akadt olyan helyiség (ld.: szerencsi, sárospataki és bodrogi), vagy csupán csak egyetlen egy (a tokaji és nagymihályi járásban), ahol nem működött iparos műhely. Északra haladva egyre gyakoribbá váltak az olyan települések, ahol nem élt hivatásos mesterember. A sátoraljaújhelyi, gálszécsi és a varannói járásban már 2-2, a homonnaiban 5, s a Keleti-Beszkidék vidékéhez közeledve a szinnaiban és a sztrópkóban már 9-9, a mezőlaborci járásban pedig már 11 falu nélkülözött a keresetszerűen iparból élőket (7. térkép). Ehhez hasonló mintázatot kapunk akkor is, ha a társadalmi vetületet, az 1000 lakosra jutó önálló iparosok számát nézzük (8. térkép).

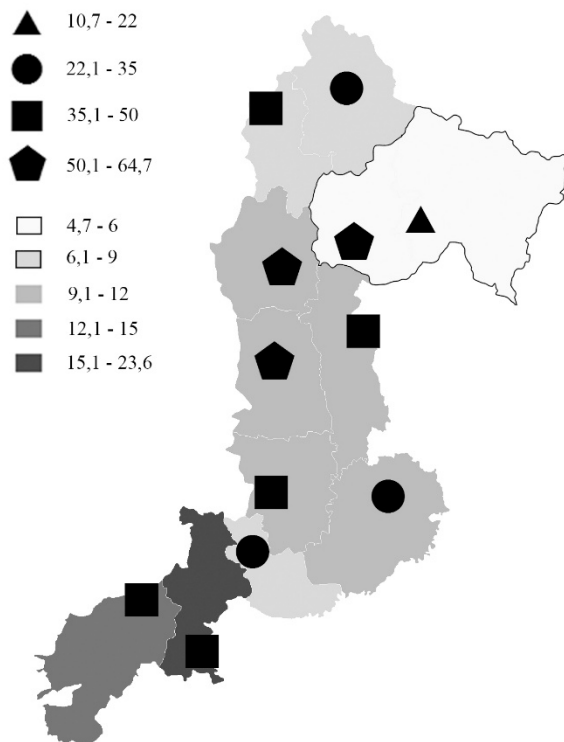

7. térkép A foglalkozások száma Zemplén megye településein 1892-ben

8. térkép 1000 lakosra jutó önálló vállalkozók száma 1892-ben

Igaz, van néhány fontos különbség is. Egyrészt a települések nagyobb átlagos népessége miatt például a szerencsi és a bodrogi járásban már kevésbé kimagasló értékeket tapasztalunk, másrészt e mutatószám alapján kiugrik a mezőnyből néhány észak-zempléni város. Olyannyira, hogy hozzájuk képest jelentős elmaradást mutat még a megyeszékhely Sátoraljaújhely értéke (45,2) is: Varannó (64,7), Homonna (57,2) Gálszécs (54), Nagymihály (48), Sztropkó (47,2). A megyei átlag: 15,8 iparos jutott ezer lakosra.

9. térkép Az 1000 lakosra jutó önálló iparosok száma a járásokban és a járások iparosokkal legjobban ellátott településén 1892-ben

Éppen azért, mert mindegyik járásban vannak a környezetükből kiemelkedő iparos-központok, a megye kistérségeinek összehasonlítását érdemes akként végezni, hogy mindegyik járásból kiemeljük a legmagasabb mutatószámmal rendelkező települést³ (9. térkép). Ez alapján az iparosokkal legjobban ellátott vidéknek a tokaji járás (23,7) bizonyult, amelyet a szerencsi (13,5) és a sátoraljaújhelyi

³ Mivel Sátoraljaújhely rendezett tanácsú városnak a megyeszékhely mivolta sajátos helyzetet biztosított, ezért a torzító hatás elkerülése érdekében az adatait figyelmen kívül hagytam.

(11,3) követett a rangsorban. Nem sokkal maradt el ettől a bodroghközi és a gálszécsi járás (10,6-10,6), hajszálnyival maradt el ettől a nagymihályi (10,5) és a varannói (10,1) járás. Figyelemre méltó, hogy gyakorlatilag csaknem ugyanolyan alacsony volt az 1000 lakosra jutó iparos vállalkozók száma a dél-zempléni sárospataki járásban (7,5), mint északon a sztropkói (7,4) és a mezőlaborci járásban (6,8). Az iparosokkal való ellátottság a homonnai (5,8) és szinnai járásban (4,8) volt a legrosszabb.

Adataink azt mutatják, hogy még a 19. század végén is főként a nagyobb településeken működtek iparosok. 1892-ben 11 olyan mezőváros volt, ahol 100 vagy annál több műhelyt számolhattak össze: Sátoraljaújhely (69 mesterség/588 önálló iparos), Nagymihály (52/216), Homonna (49/214), Tokaj (47/201), Sárospatak (42/198),⁴ Gálszécs (40/165), Tállya (30/150), Tolcsva (27/114), Szerencs (34/112), Varannó (32/110) és Sztropkó (28/100). A két emberöltővel korábbi 8 iparos központhoz tehát Gálszécs, Szerencs és Tolcsva is felzárkózott. Figyelemre méltó 1829-hez képest Nagymihály előretörése és Tállya visszacsúszása a rangsorban. Noha ez a 11 iparosközpont a megye településeinek a 2,5 %-át sem tette ki, itt élt az összes önálló iparos 45,8%-a. Ha azt a további 17 helyiséget is ide számoljuk, ahol húsznál műhely működött, akkor elmondhatjuk, hogy 1892-ben Zemplénben a települések 6,2 százalékán dolgozott az iparosok több mint 62 százaléka (4. táblázat). Ezzel szemben a megye településeinek 9,3%-án egyetlen iparos sem élt, s legfeljebb 3 iparos volt található a települések 45,2 %-án.

4. táblázat Az önálló iparúzők száma 1892-ben Zemplén megyében

Önálló iparosok száma	Települések száma	A megye településeinek belüli aránya (%)	Önálló iparosok száma	A megye önálló iparosaihoz viszonyított aránya (%)
100 - 588	11	2,4	2168	45,8
21 - 90	17	3,8	778	16,4
11 - 20	38	8,4	558	11,8
6-10	69	15,3	557	11,8
4-5	69	15,3	308	6,5
3	52	11,5	156	3,3
2	56	12,4	112	2,4
1	96	21,3	96	2,0
0	42	9,3	0	0

⁴ Sárospatak 1892. évi adatában benne szerepel az 1912-ben a város részévé vált Józseffalva adata is. 1892-ben 2 ács, 2 kovács, 1 kocsmáros, 1 mészáros, 1 gép- és műlakatos és 1 gőz- és műmalomtulajdonos élt az akkor még önálló településen. Mivel az 1910. évi népszámlálás publikálása során már együtt, Sárospatak neve alatt összevontan szerepeltették Józseffalva adatait, az összehasonlíthatóság kedvéért a korábbi évmetszetekben is az 1913-as helységnévtár területi beosztását vettem alapul.

1882 novemberében a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában Zemplén megye közigazdasági viszonyairól tartott előadásában Ballagi Géza – a sárospataki református jogakadémia tanára (CSÍKI T. 2002: 131-133) – többek között így fogalmazott: „A kisipar helyzete igen kedvezőtlen. Az iparos-osztály csak számbelileg erős; de sem mint közigazdasági, sem mint társadalmi factor nem foglalja el azt a helyet, a mi megilletné s a mit ha betöltene vagy betöltött volna valaha, vármegyénknek bizonyára egészen más képe lenne. Egyetlen egy valamire való városunk sincs, még a megye székhelyét sem véve ki; mert nincsenek nyugateurópai értelemben vett iparosaink és kereskedőink. Újhelyben, Nagy-Mihályon, Tokajban, Sárospatakon, Homonnán, Varannón, Szerencsen a kisiparnak minden ága képviselve van” (BALLAGI G. 1893: 148).

Ha Ballagi állítását összevetjük az előadásával csaknem egy időben napvilágot látott Jekelfalussy-féle iparos és kereskedő címtár (JEKELFALUSSY J. 1892) adatbázisba rendezett anyagával, akkor kiderül, az általa említett településeken közé bőven beférne Gálszécs a 40-féle iparával és 165 önálló iparosával, mivel e paraméterei sokkal jobbak, mint a felsorolt Szerencsnek (34/112) és Varannónak (32/110). Úgy vélem, akár még Tállya (30/150) is ideillene (5. táblázat).

5. táblázat Zemplén városiasodottabb településeire jellemző mesterségek 1892-ben

Település	Sátoralja- újhely	Nagy- mihály	Ho- mon- na	To- kaj	Sáros- patak	Gál- szécs	Sze- rencs	Va- rannó	Tá- llya
Ács	17	9	3	15	18	7	7	–	4
Arany- és ezüstműves	1	–	1	–	–	1	–	–	–
Aszталos	28	11	13	16	12	7	4	6	9
Bádógos	5	2	2	2	2	2	2	1	2
Bognár	5	6	3	6	4	6	1	1	1
Borbély és fodrász	5	2	2	3	2	–	2	1	–
Cipész	52	30	21	19	22	10	15	9	19
Cukrász	2	2	1	1	2	1	2	1	–
Csizmadia	138	35	20	11	2	20	4	31	39
Divatárusnő	2	1	–	2	–	1	–	–	–
Écetgyáros	4	1	2	–	1	1	–	1	–
Ékszerész	2	–	–	1	–	–	–	–	–
Építőmester és építési vállalkozó	5	3	4	4	–	–	1	1	–
Fazekas	–	–	3	–	13	7	–	1	–
Fegyver- és puskamű- ves	1	–	1	–	–	–	–	–	–
Fényképész	1	–	1	–	–	–	–	–	–
Férfi szabó	51	15	14	18	11	9	4	10	3
Fürdő-tulajdonos és bérlő	2	1	1	1	–	–	–	–	–
Gép- és műlakatos	1	1	1	2	1	1	–	–	1
Gőz- és műmalom	1	2	–	–	2	1	1	–	–

Település	Sátoralja- újhely	Nagy- mihály	Ho- mon- na	To- kaj	Sáros- patak	Gál- szécs	Sze- rencs	Va- rannó	Tá- llya
Hentes	15	3	6	8	2	5	8	1	1
Kádár	8	2	4	9	5	–	4	1	18
Kalapos	7	5	7	3	1	7	–	3	2
Kárpitos és díszítő	5	1	1	2	2	1	–	–	1
Kávéháztulajdonos	6	2	3	–	–	–	–	–	–
Kéményseprő	1	1	1	3	2	1	1	1	1
Kocsmáros	53	7	11	8	24	11	7	5	14
Kovács	7	5	3	7	10	6	5	2	5
Kőfaragó és kőmetsző	7	–	1	–	1	1	–	–	–
Kőműves	14	4	6	10	12	7	5	2	5
Könyvkötő	2	1	1	1	1	1	–	1	1
Könyvnyomda	3	1	–	1	2	–	1	–	–
Kötélgyártó és raktár	3	2	2	2	1	3	–	–	1
Lakatos	10	1	2	3	2	2	2	1	–
Mészáros	20	2	5	4	10	7	6	1	1
Mézeskalácsos és vi- aszgyertyaöntő	4	4	3	4	–	–	–	–	1
Női szabó	5	5	2	4	2	1	1	3	3
Órás	8	2	1	2	–	3	2	2	–
Pék	8	5	3	3	3	5	6	2	2
Szappanos és gyertya- mártó	2	1	1	–	1	1	1	1	–
Szíjgyártó	3	3	6	2	2	2	1	2	1
Szíkvízgyártó és raktár	5	1	2	2	4	–	3	–	–
Szobafestő	5	1	1	2	–	2	–	–	–
Szűcs	3	8	17	1	1	13	–	7	7
Szűrszabó és gubás	10	3	5	–	–	–	1	–	–
Tégla- és cserépgyáros	1	1	1	–	1	–	–	–	–
Tímár	3	9	12	–	–	5	–	7	3
Úveges	1	–	1	–	1	1	–	–	–
Vendéglős és szállodás	18	3	6	4	5	1	9	1	1
Vizi-, száraz- és szél- molnár	3	2	4	1	3	2	1	–	1
Szalmák száma össze- sen:	69	52	49	47	42	40	34	32	30
Iparüzők száma össze- sen	588	216	214	201	198	165	112	110	150

Zemplén városiasodottabb településein a következők voltak a gyakrabban előforduló mesterségek. Mind a kilencben megtalálható volt az asztalos, a bádogos, a bognár, a cipész, a csizmadia, a férfi szabó, a hentes, a kéményseprő, a kocsmáros, a kovács, a kőműves, a mészáros, a női szabó, a pék, a szíjgyártó, valamint a vendéglős és szállodás ipara. Csupán egy-egy városban nem akadt művelője e mesterségeknek: cukrász, kádár, kalapos, könyvkötő, lakatos,

szücs, vízi-, száraz- és szélmolnár. Két-két helyen hiányzott a borbély és fodrász, a gép- és műlakatos, a kárpitós és díszítő, a kötélgyártó, az órás, illetve a szappanos és gyertyamártó. A táblázatból látható, hogy bár a ruházati iparok az előforduló mesterségek és művelőik számát tekintve továbbra is az iparoság jelentős hányadát teszik ki, a központi településeken már a többi foglalkozáscsoport is erőteljesen megmutatkozik.

Ha a településhierarchia piramisának az alsó övezetére tekintünk, a következőt látjuk: azon a 96 településen, ahol csupán egy iparos működött, a szakmák megoszlása: 78 kocsmáros (81%), 5 kovács (5,2%), 4 vízi és szárazmalom (4,2%) és 1-1 bognár, férfi szabó, kőműves, pálinkamérő, pék és tímár (1-1%) tevékenykedett. Ha tágítjuk a perspektívát, s azokra a helyekre is kiterjed a figyelmünk, ahol maximum 3 iparúzó dolgozik, akkor az alapellátás legfontosabb mestersége változatlanul a kocsmárosé: az e kategóriába tartozó települések több mint felén (53%) megtalálható volt. A második legfontosabb szakma a kovácsé volt. Az 52 mester e csoport 204 településének 14,3 százalékán volt jele. Tíznél több településen működött továbbá vízi-, száraz- és szélmalom (26 település – 7,1%), cipész (21 – 5,8%), bognár (12 – 3,3%) és férfi szabó (11 – 3,0%).

A Jekelfalussy-féle címtár csak a hivatásszerűen iparral foglalkozókat veszi számba, s hallgat a háziiparról, amely Zemplén egyes tájain fontos szerepet töltött be. Ahogy Viga Gyula (2012: 439-440) is hangsúlyozza, „A térség mozaikos szerkezete szinte kikényszerítette a táji-természeti adottságokon nyugvó táji munkamegosztást, aminek meghatározó történeti rétegét képezte a lokális tájhasználat keretében formálódó létformák szerkezetében kristályosodó háziipari tevékenység”. Ehhez a felföldi részen főként az erdő fája, délen, a síkvidék vízjárta tájain (Bodrogköz, Taktaköz, Harangod-vidék) pedig a vizes élőhelyek növényzete biztosított alapanyagot.

„Vármegyénkben az éghajlati és talajviszonyok s az anyagi jóllét hiánya régidő óta mint iparfejlesztő tényezők szerepelnek. Ha a bodrogközi, harangodi, általában a természet által jó földdel megáldott ember kihúzhatja is a telet trágyahordással és favágással, sőt némelyik jóformán heveréssel, a felvidéki tótnak és ruthénnek hosszabb a tele, rosszabb és kevesebb a földje, sőt a nagyobb résznek földje sincs, ennél fogva az év minden szakában dolgoznia kell, hogy éhen ne haljon; a házi iparral segít magán úgy ahogy” – szögezte le idézett munkájában Ballagi Géza (1893: 144), s állítását többek között a következőkkel támasztotta alá: „Nincs olyan falu vármegyénkben, a hol a paraszt nők ne szőnének, fonnának s a hol saját kezök munkájával el ne látnák magukat fehérneművel. Csakhogy míg a magyarlakta vidékeken a szövést inkább csak időtöltésül és a házi szükséglet ellátása végett üzik: a felvidéki parasztnők saját szükségletükön felül még a piacra is dolgoznak. A vásárokon az otthon készült, napon fehérített hazai vászon sikeresen versenyez

a vegyileg fehérített osztrák gyártmányokkal. Még egy más különbség is észlelhető az alvidéki és a felföldi paraszti házi ipari tevékenysége között. Amaz azonkívül, hogy asszonyait a rokkához ülteti, legfőleg munkaeszközei egy részét állítja maga elő a házában rendbentartásához szükséges könnyebb ácsmunkát végzi el: emez ellenben a fehéreműn kívül bútorokat, mindenféle szerszámokat, gazdasági eszközöket, halinát és egyéb posztót, szekeret, kosarakat készít eladásra. Szinnán például a »gubanykó« — a mint a gubát nevezik, — vagy ugyancsak a szinni járásban Sztarina, Zuella vidékén a halina otthon készül. Az 1881-iki szobranci kiállításon egy czirókabélai ember hajlított fából készített bútorai méltó feltűnést keltettek. A tóketerebesi, nagyruszkai, kazsui és hardicsai paraszti igen szép és tartós asztalneműt sző. Sztropkó vidékéről gazdasági eszközök, kosarak; Szécs-Keresztur vidékéről lópokróczkok kerülnek nagyobb mennyiségben a piacra. Az abarai, deregnyői, rátkai paraszti-bodnárok készítményei — addig, míg a hegyaljai szőlő el nem pusztult — különösen bő termés idején versenyeztek a gyárilag készült hordókkal, melyek formásabbak voltak ugyan, de nem sokkal jobbak. Az alvidéken csak néhány bodrogközi magyar község és Kesznyéten lakói kereskednek saját készítményű házi ipari cikkekkel. A két Czigánd, Kis-Géres, Vajdácska szatyorral, szakajtóval, gyékényvel, méhkassal, lábtörlővel ellátják jóformán az egész vármegyét; Karád és Kis-Czigánd pedig lópokróczkot készít nagyobb mennyiségben. A hol, mint Zemplén megyében, évenként százazretet érő házi ipari cikk készül eladásra; a hol vannak községek, különösen Szinna vidékén, melyek a háztartási eszközöktől a legutolsó ruhadarabig mindennel képesek ellátni magukat a nélkül, hogy a nyers anyag beszerzésén kívül egyébre egy krajczárt is költenének” (BALLAGI G. 1893: 125-126).

Az 1900. évi népszámlálástól kezdve a közreadott foglalkozás-statisztikák nemcsak a tulajdonképpeni iparról, hanem többek között a háziiparról is szolgáltatnak település-szintű adatokat — igaz, összevontan, csupán a háziiparos nemes szerinti bontásban. Az 1900. és az 1910. évi census vonatkozó kötetek alapján véve megerősítik a Ballagi Géza által leírtakat (*10. térkép*). Ha a tulajdonképpeni iparral foglalkozó 14.217 főhöz hozzávesszük az 1254 háziiparost, akkor az utóbbiak az ipari keresettel rendelkezők 8,1 %-át teszik. Szerepük Zemplén életében nem volt elhanyagolható. Nemcsak azért, mert a megye településeinek 44,2%-án tevékenykedett háziiparos. A jelenlétük természetesen nem mindenütt volt meghatározó. 48 faluban — a települések valamivel több, mint egytizedében — csupán 1-1 háziiparos élt. Kettő vagy három háziiparos egyaránt 22 zempléni helyiségben (4,9-4,9%) volt megtalálható.

10. térkép A háziiparosok Zemplén megye településein 1900-ban és 1910-ben

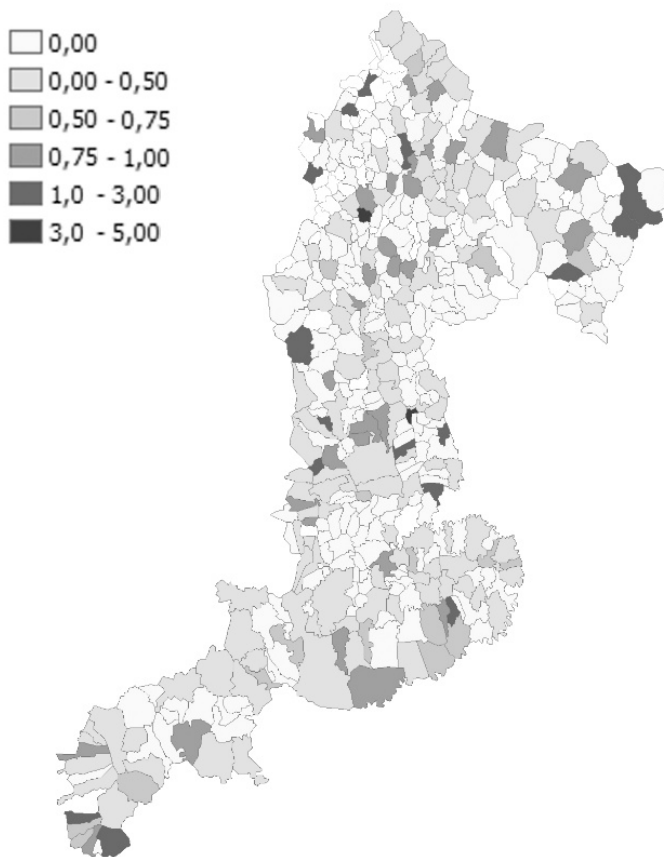
Figyelemre méltó, hogy a 19-20. század fordulóján számottevő háziiparos ténykedett még az olyan múltú mezővárosokban, mint Gálszécs (34 fő), Töketerebes (29), Tokaj (14), vagy éppen a megyeszékhelyen, Sátoraljaújhelyen (25). A már említett Gálszécs mellett Mezőzombor (34), Karád (30), Kiscigánd (30), Sajókesznyéten (29) és Taktaharkány (29) területén élt szám szerint a legtöbb. A Ballagi Géza által említett településeken a népszámlálás tanúsága szerint is működtek háziiparosok, még ha a közölt számok nem is tükrözik mindig azt a súlyt, amelyet a megyét alaposan ismerő Ballagi nyomatékosított. Ahogy azt a 6. táblázat adatai is mutatják, összességét tekintve az észak-zempléni térségben korántsem volt olyan jelentős a háziipari tevékenység, mint a megye déli, vagy éppen középső részén: a bodrogközi járásban élt a több mint egyötödük, a szerencsiben és a gálszécsiben pedig egyaránt a mintegy egyhatoduk. 1910-ben 1612, vagyis a századfordulóhoz képest mintegy 28 százalékkal több háziiparost írtak össze Zemplén

megye 235 településéről. Némileg módosultak az arányok: bár abszolút számokban tovább nőtt a bodrogi járásban a háziiparosok száma, csekély mértékben relatíve csökkent e térség súlya. Feltűnően, több mint duplájára nőtt a mezőlaborci járásban háziiparral foglalkozók aránya, a megyében ezzel foglalkozóknak immár 14,3%-át tették. Visszaesett néhány százalékkal mind a szerencsi, mind pedig a gálszécsi járás súlya: az előbbiben abszolút számokban ugyan nőtt, a megyéhez viszonyítva viszont csökkent a részesedése; az utóbbinál mind arányaiban, mind szám szerint kevesebb háziiparost írtak össze. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy ezúttal Gálszécsről egyetlen egy háziiparos sem szerepel a statisztika megfelelő rubrikájában, holott egy évtizeddel korábban még 34-et tüntettek fel. Észak-Zemplén súlya e tekintetben gyakorlatilag változatlan maradt.

6. táblázat A háziiparosok jelenléte Zemplén megye járásaiban 1900-ban és 1910-ben

Járás	Települések száma	Háziiparossal rendelkező települések száma		Háziiparossal rendelkező települések aránya (%)		Háziiparosok száma		Háziiparosok aránya (%)	
		1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Bodrogi	43	24	30	55,8	69,8	256	305	20,4	18,9
Gálszécsi	37	21	18	56,8	48,6	204	194	16,3	12,0
Homonnai	46	13	20	28,3	43,5	28	64	2,2	4,0
Mezőlaborci	49	29	33	59,2	67,3	62	77	4,9	4,8
Nagy Mihályi	44	17	23	38,6	52,3	96	230	7,7	14,3
Sárospataki	9	6	6	66,7	66,7	79	55	6,3	3,4
Sátoraljaújhegyi	41	14	20	34,1	48,8	60	94	4,8	5,8
Szerencsi	26	17	18	65,4	69,2	210	219	16,7	13,6
Szinnai	49	21	24	42,9	49,0	81	98	6,5	6,1
Sztropkói	44	13	18	29,5	40,9	36	50	2,9	3,1
Tokaji	15	8	8	53,3	53,3	54	50	4,3	3,1
Varannói	46	15	16	32,6	34,8	63	108	5,0	6,7
Sárospatak rtv.		1	1			25	68	2,0	4,2
Összesen:	450	199	235	44,2	52,2	1254	1612	100,0	100,0

A háziipar helyi súlyát az is jelzi, hogy mekkora az arányuk a tulajdonképpeni ipar helyi művelőihez képest. 1900-ban 19 településen több háziiparos dolgozott, mint hivatásos iparos. A nagy Mihályi járásban lévő Laskon és a sztropkói járás Rafajóc nevű településén ötször, az ugyancsak sztropkói Sárossztaskócon és a varannói Bánszékán háromszor többen voltak, mint a tulajdonképpeni iparból élők. Egyensúlyi helyzet állt elő 23 településen, 11 helyen pedig megközelítették a „tiszt ipar” művelőinek a számát (11. térkép). 15 faluban csak háziiparos tartozott az iparúzóknak sorába.

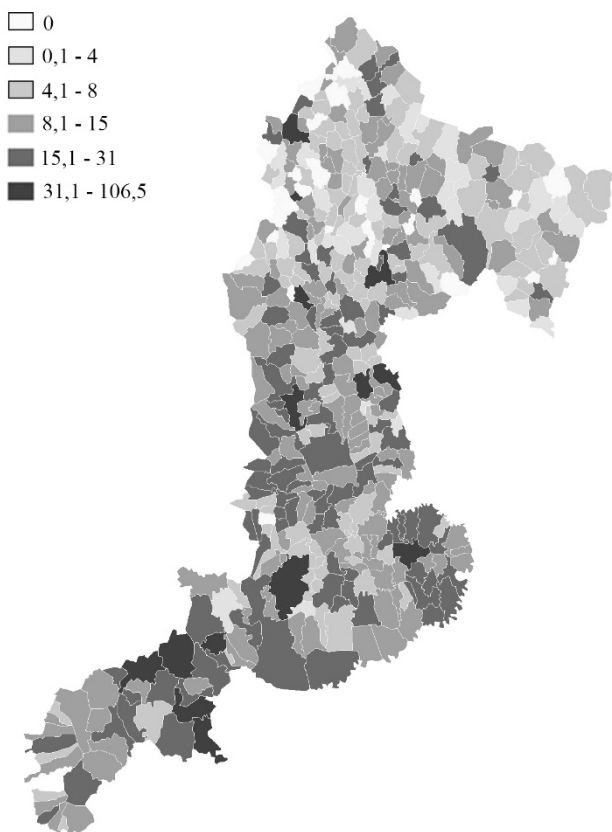

11. térkép A háziipar és a tulajdonképpeni ipar aránya Zemplén megyében 1900-ban

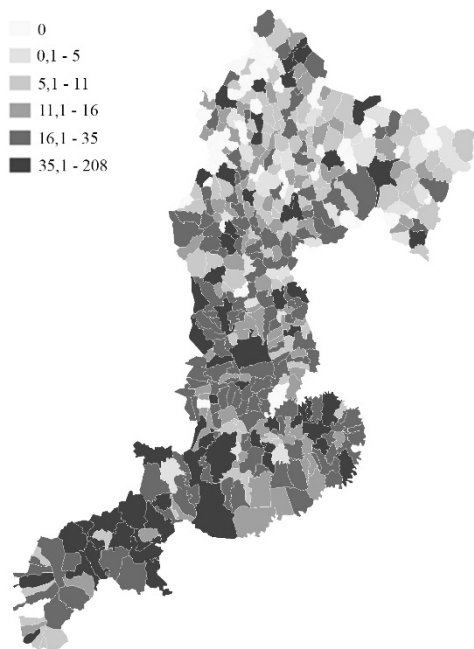
A Jekelfalussy-féle címtár, valamint az 1900. és az 1910. évi népszámlálás adatai alapján az a kép rajzolódik ki, hogy 1892 és 1910 között Dél-Zemplén – különösen a tokaji járás – voltaképpen végig megőrizte az iparosokkal való ellátottság terén az előnyét, amelyet az északi járások (szinnai, sztrókói, mezőlaborci) nem tudtak behozni. Akár az önálló iparos vállalkozások, akár ha a segéderőt is figyelembe véve az iparúzők egységnyi népességre jutó arányát nézzük, egyaránt ez a tendencia érvényesült. A két évtized alatt voltak ugyan bizonyos átrendeződések a járások iparosodottsági rangsorában, ám ez nem jelentett érdemi változást (7. táblázat). A települések szintjén természetesen jelentős eltérések voltak járásokon belül is (ld. 12-15. térkép).

7. táblázat A tulajdonképpeni iparral foglalkozók aránya (1892-1910)

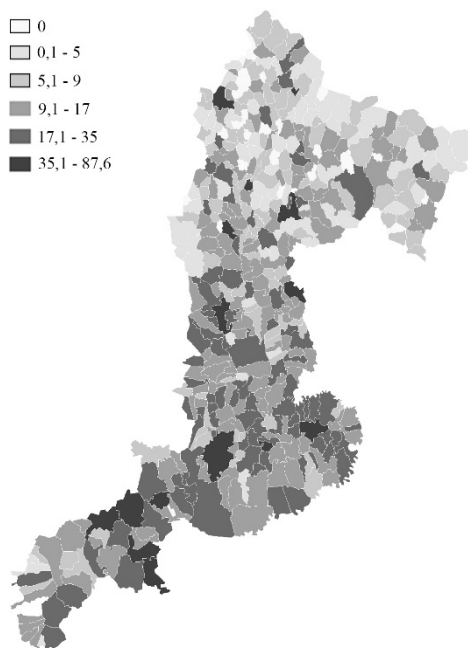
Járás	Ezer lakosra jutó iparos vállalkozók			Ezer lakosra jutó iparűzők	
	1892	1900	1910	1900	1910
Bodrogközi	10,5	15,2	19,9	29,8	34,0
Gálszécsi	10,4	16,1	15,0	24,6	21,3
Homonnai	7,4	9,6	10,5	15,4	17,2
Mezőlaborci	6,8	8,1	7,5	12,4	15,8
Nagymihályi	10,5	12,9	14,0	21,3	21,8
Sárospataki	9,7	13,8	16,1	26,2	25,4
Sátoraljaújhelyi	11,4	12,8	17,0	24,0	35,6
Szerencsi	11,9	15,2	15,2	41,9	31,4
Szinnai	4,1	6,5	7,4	12,9	20,0
Sztropkói	8,4	7,3	8,0	12,4	24,4
Tokaji	18,8	21,8	22,4	42,1	46,1
Varannói	10,3	11,8	12,4	23,9	21,3
Sátoraljaújhely r.t.v.	45,2	43,1	44,1	143,1	164,5
Megyei átlag	9,4	11,7	12,8	21,8	24,8

12. térkép 1000 lakosra jutó vállalatok száma 1900-ban

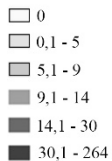

13. térkép 1000 lakosra iparúzóik száma 1900-ban

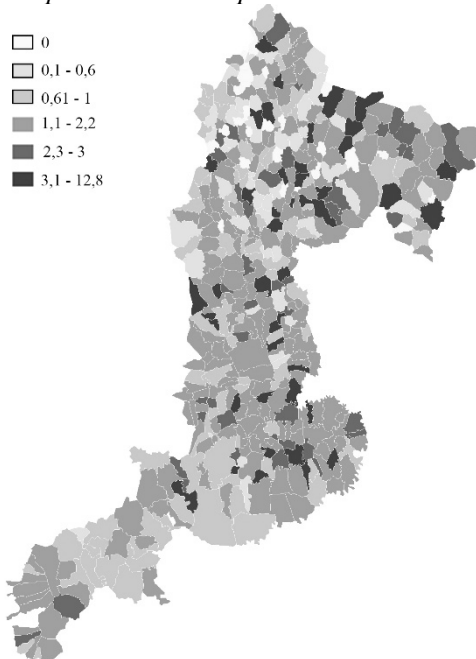
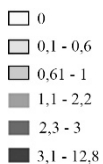

14. térkép 1000 lakosra jutó vállalatok száma 1910-ben

15. térkép 1000 lakosra iparűzők száma 1910-ben

16. térkép A relatív iparosodás mutatója: a népesség növekedésének és az iparűzők növekedésének a hányadosa (1900-1910)

A térképlapjaink alapján olybá tűnik, hogy a megye északi részei csak próbálnak kapaszkodni a tőle délre eső fejlettebb térségekhez. Ha megnézzük, hogy a települések népessége és a jelenlévő iparúzóik száma miként alakult 1900 és 1910 között, kiderül, hogy a Keleti-Beszékelyek vidéke élenjárta a relatív iparosításban. Azaz Észak-Zemplénben, illetve tőle némileg lemaradva a megye középső részein nagyobb arányban nőtt a tulajdonképpeni iparból élők száma, mint ahogy a népesség gyarapodott (*16. térkép*). Ez a viszonylagos növekedés azonban nem volt olyan ütemű, hogy a felzárkózást lehetővé tegye.

Irodalom

- BAGDI R. – DEMETER G. 2009: Nyelvhatár-változás, asszimilációs helyzetek és a statisztika megbízhatósága Zemplén megye példáján. – In: Demeter G. – Bagdi G.: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715-1992). 2., bővített kiadás. Studia Historico-Demographica Debrecina I., Debrecen. pp. 119-147,
- BALASSA I. 1991: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. – Tokaj-Hegyaljai ÁG. Borkombinát Rt., Tokaj. 752. p.
- BALLAGI G. 1893: Zemplén vármegye közgazdasági és közművelődési állapota. Közgazdasági és Közigazgatási Szemle, 17. 1. sz. pp. 114–189.
- BENCSIK J. – VIGA Gy. (szerk.) 1988: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. – A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XXII., Miskolc. 145. p.
- BODÓ S. 1975 Céhes mesterek, landmajszterek és kontárok Északkelet-Magyarországon. – Ethnographia 86. 4. sz. pp. 537-551.
- CSATÓ T. é.n.: A belkereskedelem Magyarországon a 19-20. században. – Budapest: Aula. 248. p.
- CSÍKI T. 1999 Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. – Osiris, Budapest. 434. p.
- CSÍKI T. 2002: Zemplén vármegye dualizmus kori rajza. (Egy 19. század végi szöveg értelmezéséhez.) – Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLI. pp. 131-146.
- ERDMANN Gy. 1990: Zemplén megye társadalma a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. – In: SZABAD Gy. (szerk.): A polgárosodás útján. Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában. Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 301–375.
- FÉNYES E. 1847: Magyarország leírása. I. Pesten.
- FRISNYÁK S. 1988: A Zempléni-hegység gazdasági mikroövezetei a 18-19. században. – In: BENCSIK J. – VIGA Gy. (szerk.) 1988: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. – A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XXII., Miskolc. 22-46.
- FRISNYÁK S. 1996: Magyarország kultúrgeográfiai korszakai. – Tér és Társadalom 10. pp. 43-58.
- FRISNYÁK S. 2009: Ősi vásárvárosok az Alföld és felső-Magyarország határán. – In: GÁL A. – HANUSZ Á. (szerk.): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895-1920). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Szerencsi Bocskai István Gimnázium, Nyíregyháza – Szerencs. pp. 179-188.

- FRISNYÁK S. 2016: Tokaj-Hegyalja zsidó népessége (1840-1941) – In. GÁL A.-FRISNYÁK S. - KÓKAI S. (szerk.): A Kárpát medence történeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény. Első kötet. A Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete –Bocskai István Katolikus Gimnázium, Nyíregyháza – Szerencs. pp. 303-314.
- GYULAI É. 2006: Régiók és kézművesség a török-kori Magyarországon. – In. VERES L. - VIGA Gy. (szerk.): Kézművesipar Északkelet-Magyarországon. Miskolc. pp. 7-13.
- JANÓ Á. 1987: Sárospatak és vidéke helytörténeti és néprajzi irodalma. – (Documentatio Borsodiensis VI.) Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 275. p.
- JEKELFALUSSY J. (szerk.) 1892: Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke. – Orsz. Magy. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest. XLVI. 2435, CIV. p. Magyar Statisztikai Közlemények II. 1892.
- NAGYBÁKAY P. 1995: A magyarországi céhes kézművesség jelvényei. – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 212. p.
- OLÁH J. 1965: A sárospataki és regéci uradalmak ipari üzemei a XIX. század első felében. – Agrártörténeti Szemle VII. pp. 506-516.
- Román J. 1951: A sárospataki fazekasság vázlatos ismertetése. – Ethnographia 62. pp.294-350.
- Román J. 1966: Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyai a XVI-XVII. században. – In. MAKKAI L. (szerk.): Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyosság kialakulásának időszakában. Tanulmányok Zemplén megye XV—XVII. századi agrártörténetéhez. Budapest. pp.565—627.
- STATISTISCHE ÜBERSICHTEN 1857: Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Nach der Zählung vom 31. October 1857. Wien, 1859.
- SZULOVSKY J. 2000: A társadalom realizált igényvilága a 19. század utolsó harmadában Magyarországon. Térképlapok egy kutatásból. – In. Cseri M. – Kósa L. – T. Bereczki I. (szerk.): Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre. pp. 585-618.
- TAMÁS E. 1999: Zemplén vármegye népessége a XVIII–XIX. században. – In. TAMÁS E. (szerk.): Zemplén népessége, települései. In Memoriam Németh Gábor. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 37. Sárospatak. pp. 265-297.
- VERES L. 1997: Kézművesség, céhes ipar. – In. FÜGEDI M. (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete. Miskolc. pp. 37-54.
- VERES L. 1999: Zemplén vármegye céhes kézművesipara a 19. század elején. – Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, pp. 585-594.
- VERES L. 2012 A bőripar és mesterségei Tokaj-Hegyalján. – Széphalom 22. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, pp. 445-452.
- VIGA Gy. 2012: A táji feltételek és a háziipar néhány összefüggése Tokaj-Hegyalján. – Széphalom 22. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, pp. 439-444
- VIGA Gy. 2016: Tokaj-hegyalja mezővárosainak tárgyi ellátottságához. – In. CSEH Fruzsina – SZULOVSKY J. (szerk.): A mívesség dicsérete. Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére. Plusz Könyvek, Budapest. pp. 179-185.

1. sz. Függelék 1000 lakosra jutó ipari foglalkozásúak Magyarországi megyéiben, 1857-1880

Sor-rend	1857		1869		1880	
	Megye	Iparos-sűrűség	Megye	Iparos-sűrűség	Megye	Iparos-sűrűség
1.	Zólyom	69	Brassó	86	Brassó	84
2.	Szepes	58	Hajdú	80	Szepes	79
3.	Sopron	52	Pozsony	71	Pozsony	74
4.	Pozsony	51	Abaúj-Torna	65	Gömör és Kishont	71
5.	Esztergom	50	Moson	65	Zólyom	71
6.	Moson	48	Sopron	63	Abaúj-Torna	68
7.	Győr	48	Szepes	62	Esztergom	68
8.	Veszprém	45	Veszprém	62	Sopron	68
9.	Gömör és Kishont	43	Győr	61	Baranya	66
10.	Bács-Bodrog	42	Zólyom	59	Csongrád	65
11.	Baranya	40	Nyitra	59	Győr	64
12.	Tolna	40	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	57	Bács-Bodrog	63
13.	Vas	38	Szeben	57	Tolna	62
14.	Nyitra	38	Komárom	56	Nógrád	62
15.	Temes	36	Turóc	55	Turóc	61
16.	Komárom	36	Esztergom	54	Nyitra	61
17.	Fejér	35	Gömör és Kishont	54	Veszprém	61
18.	Liptó	35	Tolna	53	Moson	61
19.	Abaúj-Torna	35	Fejér	53	Komárom	59
20.	Csongrád	34	Csongrád	53	Vas	58
21.	Zala	32	Bács-Bodrog	51	Liptó	58
22.	Békés	32	Baranya	50	Hajdú	57
23.	Csanád	32	Temes	50	Szeben	57
24.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	31	Maros-Torda	49	Fejér	56
25.	Heves	31	Somogy	44	Hont	54
26.	Hajdú	31	Bars	43	Temes	53
27.	Jász-Nagykun-Szolnok	31	Vas	43	Bars	52
28.	Bars	31	Békés	42	Borsod	51
29.	Borsod	30	Liptó	42	Háromszék	51
30.	Szatmár	30	Heves	41	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	50
31.	Hont	30	Jász-Nagykun-Szolnok	40	Somogy	48
32.	Szabolcs	28	Kolozs	40	Nagy-Küküllő	47
33.	Ung	28	Borsod	39	Békés	47
34.	Sáros	28	Arad	39	Maros-Torda	47
35.	Zemplén	26	Háromszék	38	Torontál	46
36.	Arva	26	Torontál	38	Jász-Nagykun-Szolnok	44
37.	Turóc	26	Szatmár	37	Udvarhely	43
38.	Arad	26	Hont	37	Zala	43
39.	Somogy	26	Szabolcs	37	Kolozs	43
40.	Szeben	25	Zala	37	Heves	43
41.	Kolozs	24	Csanád	36	Szatmár	42
42.	Trencsén	23	Nógrád	35	Trencsén	42
43.	Nógrád	22	Sáros	33	Sáros	41
44.	Brassó	22	Nagy-Küküllő	33	Krassó-Szörény	40
45.	Hunyad	21	Zemplén	33	Arad	40
46.	Torontál	20	Beszterce-Naszód	29	Zemplén	40
47.	Bihar	18	Bihar	28	Csanád	38
48.	Bereg	17	Trencsén	28	Ung	38
49.	Szolnok-Doboka	16	Ung	26	Szabolcs	37
50.	Máramaros	15	Torda-Aranyos	26	Bihar	36
51.	Szilágy	15	Bereg	24	Ugocsa	34
52.	Krassó-Szörény	14	Ugocsa	22	Beszterce-Naszód	33
53.	Beszterce-Naszód	14	Szilágy	22	Bereg	33
54.	Alsó-Fehér	13	Alsó-Fehér	20	Fogaras	33
55.	Udvarhely	13	Arva	20	Torda-Aranyos	31
56.	Maros-Torda	13	Szolnok-Doboka	20	Szilágy	30
57.			Krassó-Szörény	19	Alsó-Fehér	29
58.			Fogaras	19	Hunyad	29
59.			Udvarhely	19	Csik	26
60.			Hunyad	19	Máramaros	26
61.			Máramaros	18	Arva	26
62.			Csik	16	Szolnok-Doboka	25
63.			Kis-Küküllő	9	Kis-Küküllő	20
	átlag:	31	átlag:	42	átlag:	49

Forrás: Csató T. é.n. és saját számítások

2. sz. Függelék 1000 lakosra jutó ipari foglalkozásúak Magyarországi megyéiben, 1890-1910

Sor-rend	1890		1900		1910	
	Megye	Iparos-sűrűség	Megye	Iparos-sűrűség	Megye	Iparos-sűrűség
1.	Zólyom	87	Turóc	113	Brassó	127
2.	Brassó	87	Zólyom	105	Liptó	124
3.	Pozsony	84	Brassó	102	Zólyom	117
4.	Turóc	73	Szepes	86	Turóc	105
5.	Sopron	71	Sopron	84	Pozsony	100
6.	Abauj-Torna	71	Pozsony	84	Győr	99
7.	Szepes	70	Győr	83	Szepes	97
8.	Győr	64	Liptó	82	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	96
9.	Esztergom	63	Gömör és Kishont	77	Sopron	95
10.	Gömör és Kishont	62	Abauj-Torna	75	Gömör és Kishont	86
11.	Baranya	61	Borsod	73	Háromszék	85
12.	Moson	60	Csongrád	70	Csongrád	82
13.	Hajdú	59	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	66	Borsod	82
14.	Nyitra	59	Hajdú	66	Esztergom	81
15.	Csongrád	59	Bács-Bodrog	65	Moson	81
16.	Tolna	57	Baranya	65	Hajdú	79
17.	Vas	57	Vas	65	Nógrád	78
18.	Veszprém	57	Moson	64	Szeben	77
19.	Liptó	56	Esztergom	64	Baranya	77
20.	Komárom	56	Nógrád	63	Abauj-Torna	77
21.	Bács-Bodrog	55	Temes	63	Temes	76
22.	Borsod	55	Szeben	61	Vas	74
23.	Temes	55	Veszprém	61	Bács-Bodrog	71
24.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	54	Hont	57	Veszprém	66
25.	Nógrád	53	Komárom	56	Hont	63
26.	Fejér	52	Nyitra	56	Kolozs	63
27.	Szeben	52	Tolna	55	Komárom	63
28.	Hont	51	Békés	55	Trencsén	61
29.	Háromszék	51	Háromszék	54	Nyitra	61
30.	Somogy	47	Arad	54	Békés	60
31.	Bars	46	Fejér	53	Csik	58
32.	Békés	46	Bars	50	Arad	58
33.	Szatmár	45	Kolozs	50	Fejér	58
34.	Zemplén	44	Trencsén	49	Maros-Torda	58
35.	Arad	44	Jász-Nagykun-Szolnok	48	Torontál	57
36.	Kolozs	44	Somogy	48	Bars	56
37.	Zala	43	Zemplén	47	Krassó-Szörény	56
38.	Heves	42	Torontál	47	Somogy	55
39.	Jász-Nagykun-Szolnok	42	Heves	46	Szatmár	54
40.	Torontál	42	Szatmár	46	Jász-Nagykun-Szolnok	54
41.	Maros-Torda	41	Csanád	46	Zemplén	53
42.	Trencsén	41	Krassó-Szörény	44	Heves	52
43.	Csanád	41	Nagy-Küküllő	43	Csanád	51
44.	Nagy-Küküllő	40	Zala	43	Üng	50
45.	Sáros	39	Üng	42	Nagy-Küküllő	50
46.	Szabolcs	38	Sáros	42	Bihar	49
47.	Üng	38	Maros-Torda	42	Zala	49
48.	Bihar	36	Beszterce-Naszód	41	Udvarhely	48
49.	Fogaras	35	Torda-Aranyos	41	Szabolcs	47
50.	Udvarhely	34	Bihar	39	Bereg	46
51.	Bereg	34	Szabolcs	38	Sáros	44
52.	Krassó-Szörény	33	Bereg	36	Fogaras	44
53.	Beszterce-Naszód	32	Udvarhely	35	Beszterce-Naszód	43
54.	Szilág	30	Hunyad	35	Hunyad	40
55.	Torda-Aranyos	29	Fogaras	34	Torda-Aranyos	37
56.	Alsó-Fehér	28	Csik	34	Ugocea	37
57.	Ugocea	28	Szilág	30	Alsó-Fehér	36
58.	Máramaros	28	Alsó-Fehér	30	Szilág	35
59.	Csik	26	Ugocea	28	Máramaros	32
60.	Szolnok-Doboka	24	Máramaros	28	Tolna	31
61.	Hunyad	24	Arva	27	Szolnok-Doboka	29
62.	Arva	24	Szolnok-Doboka	25	Arva	27
63.	Kis-Küküllő	18	Kis-Küküllő	20	Kis-Küküllő	26
	átlag:	48	átlag:	54	átlag:	64

Forrás: Csató T. é.n. és saját számítások

TARTALOM

KÓKAI SÁNDOR – GÁL ANDRÁS – KOZMA KATALIN A 70 éves Csorba Csaba köszöntése.....	1
Csorba Csaba műveinek válogatott bibliográfiája.....	6
ZELENÁK ISTVÁN A földrajzi környezet szerepe Tokaj középkori történetében	12
BOROS LÁSZLÓ Adatok Zemplén vármegye dualizmus-kori gazdaságához	26
SZULOVSZKY JÁNOS Zemplén megye ipara a 19. században	48
DOBÁNY ZOLTÁN Adalékok a Harangod történeti földrajzához.....	76
FRISNYÁK SÁNDOR Egy felvidéki életkamra Abaúj-Torna vármegye regionális szerkezete 1785-1920.....	106
KÓKAI SÁNDOR Az oroszlámosi bazilita monostor földrajzi környezete	121
NAGY MIKLÓS MIHÁLY A Julianus barát földrajzi rétegei.....	135
GÖÖZ LAJOS Bányászattörténeti jelentőségű emlékmű-avatás Pálházán.....	151
FRISNYÁK SÁNDOR Somogyi Sándor történeti földrajzi munkássága	155
KEMÉNYFI RÓBERT Ilyés Zoltán (Budapest, 1968. szeptember 1. – Budapest, 2015. december 8.)	162